

njeni duhovni oblici: običaji. I na njima se zapažaju uplivi razvojnog procesa i odraz stranih kultura ali su običaji, gdje su se zadržali, sačuvali daleko više iskonskih elemenata nego oblici materijalne kulture sela. Duhovna zajednica prima u običajima svoj potpuni izražaj, što već svjedoči činjenica da su gotovo svi običaji kolektivnog karaktera to jest da u njima učestvuje čitava jedna zajednica. Mnogi običaji što više imaju svoj simbolički karakter samo u zajednici i bez te zajednice postaju besmisleni. Žetveni običaji, na primjer, ne daju se zamisliti bez kolektiva ali i u običajima kod poroda, vjenčanja, smrti itd. surađuje redovno zajednica.

Selo je socijalni organizam u kome još nije sprovedena diferencijacija. Oblici duhovnog i materijalnog života su zajednički i pojedinac se ne izdvaja i ne odmiče od svoje skupine. Uz nju ga vežu običaji, nošnja, zajednička simbolika, zajednička stvarnost u kojoj živi i radi sa svojim suseljanima. Tu povezanost između ljudi i povezanost ljudi sa zemljom svjedoči nam cijeli životni obruč u kome se selo kreće. Na jednoj strani vrši ovu povezanost geografska sredina a na drugoj socijalne tvorevine, koje su se istorijski oblikovale na selu. Najširi okvir sredine u kojoj seljak živi su njegova naselja. I ta naselja nose na sebi karakter čitavog sklopa života seljaka. Uslovljena na jednoj strani geografskim okolnostima (teren, klima itd.) i životnim potrebama seljaka ona se na drugoj strani prilagođuju i zasebnostima novih razvojnih faktora.

Bilo bi pogrješno arhitektonski tip sela izdvojiti iz opće strukture sela. Pratić kuće kako je kod nas sačuvan u izolovanim i siromašnim područjima je preistorijskog porijekla: jednostrojna kuća sa ognjištem u sredini. Razvoj seoske arhitekture je doduše

podliječio uplivima kultura sa razvijenijim građevnim oblicima, ali ih je prilagodio i svojoj upotrebi i raspoloživom materijalu. Ali svakako stoji da je naš seljak arhitekturu u svakom pogledu uklopio u svoju životnu cjelinu. Ona također, samo na svoj način, dokumentira život seljaka kao i njegova nošnja ili njegovi običaji. Arhitektura simbolizuje njegove privredne, kulturne i umjetničke oznake: ona izražava jedan dio njegovog duhovnog kompleksa. I radi toga je nemoguće da je se izdvoji iz cjelovitosti sela.

Ove opće etnografske karakteristike naše zemlje mogu samo osvijetliti osnovne značajke njene današnje slike obzirom na razvojne elemente pod kojima se ta slika formirala. Na oblicima koje danas susrećemo u nošnji, u arhitekturi, u običajima saradivale su generacije kroz mnoga stoljeća. Saradivale su u jednoj sredini, koja je bila uslovljena naročitim proizvodnim odnosima zemljoradnje.

Dok su ti odnosi bili usklađeni kultura sela se razvijala na svoj osebujni način. Način koji je duhovno odgovarao materijalnoj podlozi na kojoj je izrastao. Situacija se mijenja pod uplivima industrijalizacije, koji su savršeno protivni svim karakteristikama sela, što više ga neprestano podrivaju. To podrivanje znači u ovom slučaju postepeno raskidanje kulture sela, dakle postepeno izumiranje rukotvorina, nošnja, običaja, arhitekture, plesa, muzike itd. Moguće će se moći vještački konzervirati neki oblici seljačke materijalne kulture kao nošnja a naročito izrada rukotvorina, ali duhovni izraz koji je prije počivao u tim izradovinama će nestati. Za danas još bogata slika seljačke kulture biće nakon decenija oskudnija ako se produlji izmjenjivanje ekonomskih i socijalnih odnosa na selu.

Mirko Kus-Nikolajev

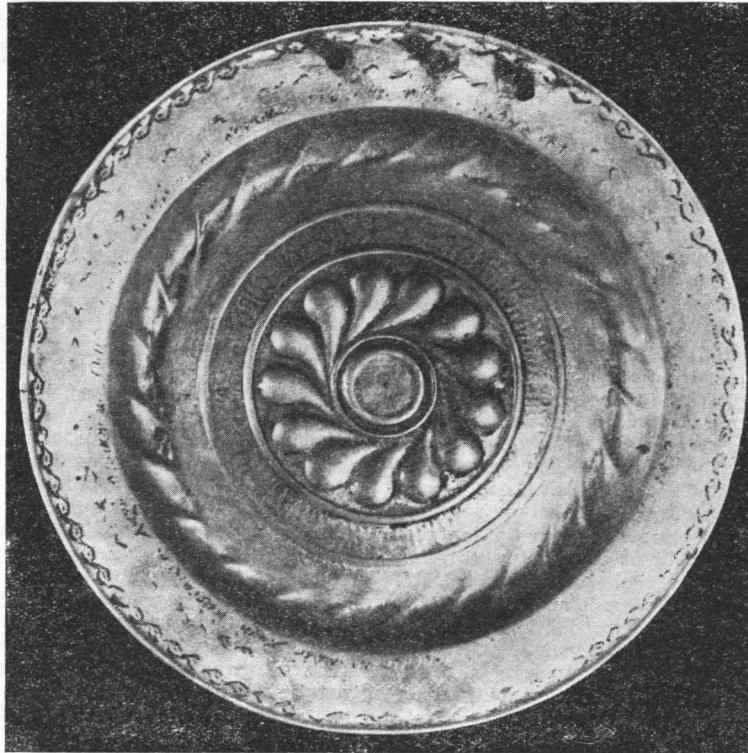
GRAVIRANI NATPIS NA CRKVENOM TASU CRKVE SV. BOGORODICE U SKOPLJU IZ 1811. GODINE

U crkvi Sv. Bogorodice, između više bakarnih i kalajisanih tasova, koji služe za razdavanje anafore, nalazi se i jedan mnogo stariji i značajniji. Drugi su iz 1892 i 1893, a na starijemu se nalazi jedan pozniji zapis, iz 1811 godine, ali sam tas je znatno stariji. Prečnik mu u jednom pravcu iznosi 42½ cm., a u drugom pravcu 43 cm; unutrašnji raspon je 32½ cm.

Osim toga što je ovaj tas-diskos umetnički raden, interesantan je stoga što pokazuje jednu ređu pojavu kod crkvenih metalnih predmeta, nešto što opominje na palimpseste. Pomenuti datirani zapis je istovremen sa dosta primitivnom šarom graviranom uza samu ivicu, a tada su pored ivice na jednom mestu nalepljene tri limene čaure za sveće. Tim

dodacima je izmenjen prvobitni izgled ovoga predmeta, koji je pravljen kao jedna skladna estetska celina, i gde su drugi elementi odgovarali prvobitnom, nemačkom zapisu.

Osnovni deo kompozicije čini rozeta, sa trinaest spiralooidnih, kruškastih krakova; u njenoj sredini, u krugu sa ispupčenom ivicom, sluti se trag nekog istrtog detalja, možda šestokrake zvezde. Oko rozete, u dva kruga, bila su dva zapisa latinskim slovima, a ivicom dna izveden je venac uzanih motiva, postavljenih suprotno pravcu krakova rozete. Ravna ivična »platna« imala je samo spoljašnju ispupčenu ivicu. Pokušano je da se zapisi iz oba kruga oko rozete unište, pa je onaj u prvom krugu u znatnoj meri učinjen nečitkim, a zapis iz drugoga skoro je

Tas u crkvi Sv. Bogorodice u Skoplju

potpuno izbrisan. Ovo je činjeno namerno, kada je tas namenjen crkvenoj upotrebi, dopisan slovenski natpis, našarani motivi po ivičnoj platni i zavarene čaure za paljenje sveća, kako je nekada bio običaj kod pravoslavnih u ovome kraju.

Ovaj predmet nesumnjivo je dosta stariji od datiranoga slovenskog zapisa. Sama barokna rozeta, — sa svojih trinaest povinutih i masivnih krakova, koji je celu ispunjavaju svojom masom, — slaže se sa oblikom baroknih slova, naročito (»duplo« **V**), **A** sa kapom i izlomljenom prečagom, i drugim karakterističnim detaljima. Ovaj predmet može biti iz početka osamnaestog stoleća.

Glavni deo zapisa, onaj u spoljašnjem krugu ne može se uspostaviti; naziru se samo delovi izvesnih slova, a na jednome mestu slutiti se da je mogla biti grupa slova... REI(H)S... U krugu oko rozete još se raspoznaje zapis, kao četiri puta ponovljena formula, a samo na jednome mestu je I mesto E zbog nedostatka prostora: DER IN FRIDE GEWART: — a između ove četiri grupe nalaze se dvotačke. — Ovo se zapaža i

na snimku celoga tasa, i to jasnije no na originalu, a još jasnije sam to zapazio na snimku reljefnog otiska, napravljenog radi studije, gde se samo zbog neosetnog istezanja hartije pri kopiranju pojavilo kod početne i završne tačke kopiranja kao trostruko »V«. U sredini nije imalo mesta za E, pa se čita I.

Sam ovaj zapis je prevod latinske crkvene molitvene formule Qui in pace conservet ili custodiat. Glagol **gevarn** »bewahren«, »bewachen«, je arhaisam prema današnjem nemačkom jeziku (upor. Matthias Lexer, *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*).

Po ivičnoj ravni urezan je ćirilskim slovima zapis¹⁾:

ΦCηA Δησκοσζ σκoπεκiη πρiλoξiη χαυη
 ηωσρακηA χαυη ανακηωπζ σiηζ ναστη
 Δημητρηαυ цркoвz егw-z: мiца догъ-
 ма Δεμб: 25: ѡписα Δημηρшz каζαυηη:
 — Λεμo: 18η. .

¹⁾ Ovaj zapis je, po saopštenju St. Dimitrijevića, objavio Ljub. Stojanović (Стари

Desno od čaura za svećice nalazi se i zabeleška:

ЦОЦА КАНТАРДИЈИ ПИРАДИ

Slova u glavnome zapisu dosta su nejednaka, ali po tipu odgovaraju pisanju iz sredine devetnaestoga veka uopšte, a kakvo se održalo još duže u Južnoj Srbiji. Neke osobenosti treba istaći. Iza j napisanog grčkim znakom η imamo ω — ηῶργακήλ, u pridevskom nastavku — ἀνακήνωλ i na kraju u zameničkom obliku — «гw», ali ne i u reči «шe», ma da je u zapisu o Hadži-Maksimu u toj reči ω. Naročito je u ovome pravcu značajan oblik slova □ (в) koje nalazimo i u zapisu o Hadži-Maksimu iz 1702 godine, a i u Veleškom parohijalniku (О велешком говору — поводом језичких особина у велешком парохијалнику, Гласник С. Н. Друштва XIII, с. 141). Slovo š izvedeno je neprekinutom linijom. Kod slova λ gornji deo je znatno manji, a donji kraci su relativno vrlo dugi i nalaze se nad samom donjom linijom reda. Prema svemu oblik ovih graviranih slova čini vezu između oblika slova u zapisu o Hadži-Maksimu i u Veleškom parohijalniku; vremenski, na taj način, dobijamo vezu između početka osamnaestoga stoleća i treće četvrtine devetnaestoga stoleća u Južnoj Srbiji. Sličnost sa veleškim parohijalnikom ističe se i po grčkom obliku slova ρ za ρ a ovde je i η za η, pored η, pa čak η sa vrednošću j — ηῶργακήλ. Razume se, κ treba čitati kao h u rečima ηῶργακήλ, ἀνακήνωλ.

Ovo sve potvrđuje moja ranija iznošenja da je »bosančica« u stvari stilizovani polubrzois, kakav je upotrebljavan u najvećem delu našega naroda, i da je za ovo određivanje najznačajnije slovo □. S druge strane vidi se noviji grčki uticaj u pisanju: ovde

српски записи VI, str. 154, No. 10.436), bez akcenata i drugih znakova, i bez druge zabeleške. Ovako je zapis objavio i Dr. Jov. Hadži-Vasiljević (Скопље и његова околина, str. 143, gde ima, svakako štamparskom greškom, менца т. м'ца. — Ovakaj zapis snimio sam i obradio za ovaj časopis i prema korekturama naveo olik □ za в u jednom pilogu, spomenici jedne skopske crkve (Надгробни запис о Хаџи-Максиму у скопској цркви Св. Богородице, Споменица православног храма Св. Богородице у Скопљу 1835—1935, с. 315 и д.), a u istoj spomenici (s. 394) Mirko F. Jovanović pominje taj isti zapis; on ga je i uporedio prema ranijim prepisima, a dalje (s. 422) navodi tekst, kome dodaje i drugi deo, zabelešku Cоce kantardžije, ali tu je pročitao »izradi«, ma da je pretposlednje slovo grčko ρ. — a teškoću mu je činilo i nezavršeno □ tj. κ.

imamo samo nekoliko slova po grčkome pisanju, a to bi bilo refleks pisanja uopšte grčkim slovima, kako je u običaju bilo kod posrbljenih porodica aromunskog porekla a grčke kulture, i kako vidimo u jednom rukopisnom esnafskom teferu iz osamnaestoga stoleća, a poznato je da su i Arnauti i Aromuni upotrebljavali grčka slova.

Drugi zaključak nam se nameće polazeći od dve ortografsko-grafičke osobenosti: slovo λ ima vrednost »ja« u rečima Jorgačija i Janačiov, u jednom slučaju na kraju a u drugom slučaju u početku reči, — a upotrebljen je samo znak λ, dok je u zapisu o Hadži-Maksimu i u Đuriškome manastiru samo ъ (Записи код Ђуришког манастира. Гл. С. Н. Д. XV, с. 363). Ovo pokazuje ruski uticaj, koji je i do ovih krajeva dopirao već prvih godina devetnaestoga, možda i pri kraju osamnaestoga stoleća, a iz toga doba ima i crkvenih knjiga i ikona donošenih iz Rusije.

U kratkoj zabeleški pri ivici slova su u osnovi istoga tipa, ali je kantardžija Cоca bio manje vešt u pisanju i rezanju: on je ѣ urezao drugače nego Dimiš Kazandžija, ne kao u. već je zaboravio donji potez; nije znao da izvuče з, već je povukao samo osnovnu kosu crtu, a kvadratno □ nije zatvorio gornjom crtom — □, te se zbog ovih detalja i prevario jedan prepisivač ovoga zapisa, a tumačio ρ kao λ — i pročitao »izradi«.

*

U dijalektološkom pogledu, ma kako ovaj zapis bio mali, ipak nam daje izvesne indikacije ne samo za karakteristiku skopskoga govora početkom prošloga stoleća, već donekle i za relativnu hronologiju nekih njegovih današnjih crta, iz kojih se dobija nešto konkretnija slika o njegovu previranju.

I ovde kao i u zapisu o Hadži-Maksimu, čuva se s m. κλ — s црковλ, шина dok je u formuli κλ мѣмо očuvano κλ crkveno-slovenskog jezika, s tom razlikom što je κλ zamenjeno sa ε, a to bi značilo da je za formulu crkveno-slovenskog vida κλ izgledalo važnije nego κλ. U reči црковλ uz ρ nema poluglasničkog znaka, i ρ se pojavljuje kao pravo vokalno r, a o pokazuje crkveno-slovenski trag. Umesto poluglasnika κ imamo e u reči дѣнѣ, a to se može tumačiti i kao crkveno-slovenski trag, ali i kao dokaz dijalekatskog staroškavskog nanosa s juga, te bi se početak devetnaestoga stoleća već mogao smatrati dobom kada dolaze do izražaja mešavine staroga skopskoga govora srednješkavskog tipa i staroškavskih — južnih dijalekata. Izražaj ovoga procesa mogao bi se staviti u razdoblje između 1702 i 1811 godine, između zapisa o Hadži-Maksimu, gde imamo a m. κ — s m. κλ, i ovoga zapisa. U pojedinim krajevima Skoplja i danas imamo a ili znatno vokalizovan poluglasnik, a tako nalazimo

i na ikoni Sv. Kirila i Metodija na mestu sekundarnog poluglasnika **оганъ** pored **огна** (С п о м е н и ц а, str. 398 i 407); međutim ovo stanje pak značilo bi da je upravo tu bio poluglasnik, jačeg ili slabijeg stepena vokalizovanosti. Primeri iz drugih skopskih zapisa sredine devetnaestoga stoleća, koje navodi g. Dr. J. Hadži-Vasiljević su crkvenoslovenskog tipa, ali **ко** **а** **а** **а** **а** treba tumačiti kao dijalekatsku pojavu samog ikonopisca, Debarca, a ne kao uticaj ruskog crkvenoslovenskog vida.

Osim ovoga treba istaći da u ovom zapisu reči **kazandži**, **kantardži** još nemaju nastavak **ja**. Kako je u vreme javljanja ovoga zapisa došlo do izražaja previranje stanovništva u okolini Skoplja, to nalazimo i ovde umesto starih tipova prezimena opisnu oznaku porodične pripadnosti — **hadži Janaćiov sin**, iz kakvog se tipa mogao mehanizirati samo prisvojni pridev, služeći kao oznaka porekla, — dok su starija naselja čuvala prezimena na **ić** ili **ski** (upor. pomenuti članak o Veleškom parohijalniku). Zanimljivo je da ime **Jorgaćija** ima isti vid kao i lična imena toga tipa u Leskovcu — y nom. s. **Blagoja**, **Milivoja**, **Spasoja**. Interesantno je da su imena **Jorgaći**, **Janaći** dobila nastavak **ja** — **Jorgaćija**, **Janaćija** — pre no reči turskoga porekla **kazandži**, **kantardži**. Druga imena izgledaju neobično, ali su i danas poznata u Skoplju: ime **Dimiš** očuvano je u prezimenu stare porodice **Dimiškovića**, ma da su običnije varijante na galeno **Dime** — **Dimče** — **Dimko**. Ime galeno **Coca** odgovara imenu **Stojan**, i tu imamo grupu **st** kao **c** (**č** **k** **l** **o** i sl.).

U zaključku treba istaći nekoliko činjenica. Ovaj diskos nesumnjivo je prvobitno upotrebljavan u grčko-katoličkoj, a eventualno u rimo-katoličkoj crkvi, i to pri vojsci, jer formula prvog zapisa nije na latinskom no na nemačkom jeziku, a predmet ima oblik patene, kakva se stavlja iznad kaleža i služi za pričesćivanje vernih. O ovome bio je ljubazan da mi saopšti svoje mišljenje prečasni g. Mate Hailo, katolički viši vojni sveštenik u Skoplju: »Veličina pokazuje da se ova patena rabila za pričesćivanje velikog broja vernika u jednom danu. Veličina, kao i njemački natpis upućuju na to da je ova patena služila za pričesćivanje vojnika. Ja sam sâm imao prigode da imam u ruci ovakve patene,

koje su rabili vojni sveštenici starih vojničkih formacija, i bile su kao pokrov na pixidama, posudama za držanje posvećenih čestica, za pričest vojnika«. Oko zapisa **Der in Fridte gewart** g. Hailo pretpostavlja prvi deo zapisa koji bi bio »zaziv Gospodu, Gospodaru vojaka (**Deus exercituum**) ili Gospodaru neba (**Reichs des Himmels** ili **Gottes-Reichs**) »koji da čuva u miru«.

Ovaj predmet mogao je kupljen biti u Sarajevu ili i u Beču, jer su trgovačke veze između Skoplja i tih gradova bile u znatnoj meri razvijene; ali možda je još verovatnije da je negde zaostao iza austrijskih vojnih pohoda, — svakako posle rata 1737—1739, pa nekim trgovačkim karavanom donet u Skoplje, možda iz Niša ili iz Prištine, dokle su bile doprle austrijske vojske.

Nova namena ovoga tása dokazuje takođe da je on bio osvećen, da je to već bila ranije crkvena stvar. Kao što su na hramištima starijih religija podizane bogomolje drugih religija, tako je i ovaj predmet uzet da bude prilagođen upotrebi u pravoslavnoj crkvi. Stoga je pokušano, pa se u velikoj meri i uspelo, da se ukloni raniji zapis, a da se ureže slovenski zapis i dodadu čaure za svećice. — Sam darodavac bio je vrlo ugledan građanin, i to se vidi po esnafskom tetferu iz osamnaestoga stoleća. Porodica darodavca Hadži-Jorgaćija Hadži-Janaćijevog sina živi i danas u Skoplju. Sin Hadži-Jorgaćijev nosio je dedino ime — Janaćije, i on je živeo do pre nekoliko godina. Njegovi potomci poznati su po nadimku Kusábula; u Skoplju, u ulici Alekse Šantića, stanuje unuka Janaćijeva sa devetero dece. Oni su u rodstvu sa zlatarem g. Jeftimom Ančićem, a iz te porodice je i g-đa Cena, udova Jovana Dovezenskog, srpskog učitelja i četničkog vojvode.¹⁾

Najzad glavni slovenski zapis i dodata mala zabeleška služe nam i za potvrdu o strogoj podeli poslova kod starih esnafa. I danas **kazandžije** izrađuju predmete od bakra, **tekenedžije** (limari) — od lima, »pleha«, a **kantardžije** (tur. **dukmedži**) — od tuča i olova, oni su livničari; tako i tada — zapis na bakarnoj posudi urezao je Dimiš kazandžija, a čaure za svećice zavarao kantardžija Coca, pa su obadvojica to i potvrdili svojim zapisima.

Dr. Milivoj Pavlović

¹⁾ Za ove podatke zahvaljujem g. Blagoju Popoviću, advokatu.

STEČAJEVI U BOSNI (1867.—1877.)

Zakon za kopnenu trgovinu za tursko carstvo izdan je 18. ramazana 1276 (9. IV. 1860)¹⁾,

¹⁾ Tidžaret berije kanunamesi ve zejleri (Zakon za kopnenu trgovinu i dodaci). Destur I str. 374—466.

a sastavljen je po uzoru na Code Napoleon. Do 1878 važio je ovaj zakon i za Bosnu i Hercegovinu. Tri tjedna kasnije t. j. 9. ševala 1276 (30. IV. 1860) dodan je ovom zakonu dodatak (zeil), koji govori o ustrojstvu i djelovanju trgovačkih sudova.²⁾ Uz pret-